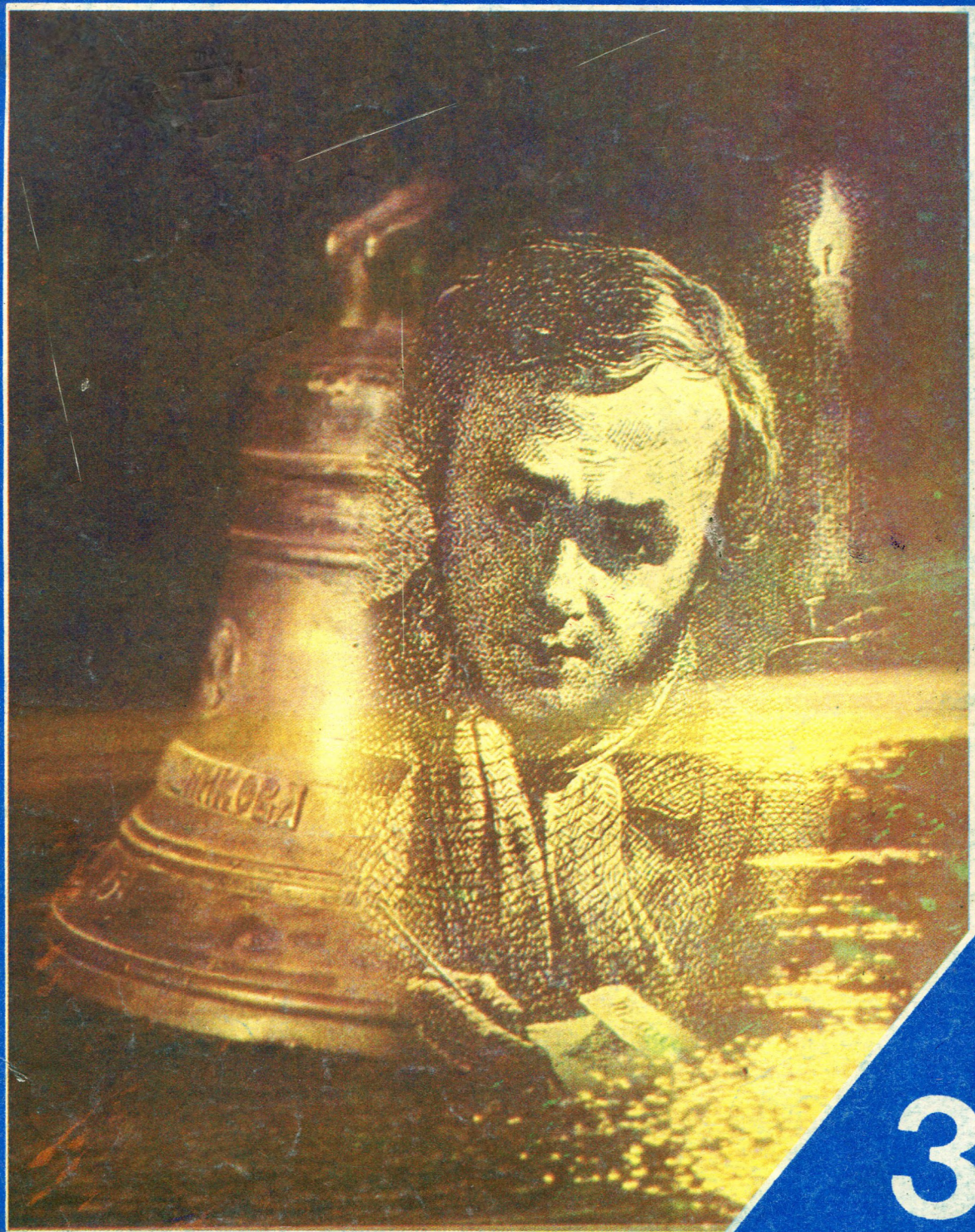

ДЕРЖАВНИ

РОЗБУДОВА

3

Журнал державницької думки березень 1994 року

3 *НАШЕ СТАНОВИЩЕ*
Юрій Джеджула. У яке дзеркало дивитися?

5 *ШЛЯХОМ РЕФОРМ*
Володимир Малес. Реформування управлінських систем в аграрному секторі економіки
8 Федір Канак. Український шлях в Європу: тенденції світового розвитку та національний прогрес

14 *ВСЕНАРОДНА ШАНА*
Спогади про Т.Г. Шевченка, записані від праправнучки Кобзаря Параски Кириченко.
19 Запис Людмили Іваннікової
П'ять місяців, які прикували увагу світу. До 55-річчя від дня проголошення Карпатської України сомостійною державою

21 *ДОКУМЕНТИ*
Віктор Гусєв, Олександр Мельничук. «...І прийде Великдень на Україну»

31 *ПОЗИЦІЯ*
Валерій Мунтіян. Перспективи розвитку оборонного комплексу України

35 *СПИДИ*
Іван Білас. Право, суспільство, держава: від тоталітаризму до демократії

43 *РЕЗОНАНС*
Григорій Токаюк. Україна на роздоріжжі. Нова політична ситуація в Україні

52 *ДОСЛІВНО*
Мар'яна Чорна. Туман над одеським берегом

56 *ПЕРШОДЖЕРЕЛА*
Надія Миронець. Започатковуємо нову рубрику. Публікація статті М.Шаповала «Політична смерть М.Грушевського»

60 Володимир Мусієнко, Тетяна Бєвз.
М.С.Грушевський: етапи формування української державної ідеї

Незалежний журнал
державницької думки
№ 3 (22), березень, 1994
Виходить щомісяця
Передплатний індекс 74437

Зареєстровано Державним комітетом
України по пресі
3 квітня 1992 р.
серія КП. № 639

Адреса: Київ-10, вул. Січневого повстання, 6
Тел.: (044) 290-32-98, 290-03-25
Факс: (044) 290-70-59

Розрахунковий рахунок:
1609132 в ОПЕРУ Промінвестбанку
України, м. Київ, МФО 300012

Засновники:
Л. Лук'яненко
М. Плав'юк (Канада, Україна)
В. Терен

© «Розбудова держави», 1994

Комп'ютерний набір та верстка:
Фундація ім. О. Ольжича

Видруковано у Київській книжковій
друкарні наукової книги. Зам № 4-56
Тираж 10 000 примірників

Редакція залишає за собою право скорочувати і редагувати
рукописи, не змінюючи їхнього основного змісту.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Всі права застережені

1-а і 4-а стор. обкладинки — світлина Сергія МАРЧЕНКА.

Головний редактор
Віктор ТЕРЕН,
громадський діяч, письменник

Ψ

Редакційна колегія:

Сергій БІЛОКІНЬ,
кандидат філологічних наук

Михайло БРАЙЧЕВСЬКИЙ,
доктор історичних наук

Любомир ВИНАР,
доктор історичних наук,
професор Кентського університету (США)

Мирослав ВЕРБОВИЙ,
громадський діяч, журналіст (Польща)

Михайло ГОРИНЬ,
депутат Верховної Ради України

Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ,
академік АН України (Франція)

Петро КОНОНЕНКО,
доктор філологічних наук, професор

Левко ЛУК'ЯНЕНКО,
політичний та громадський діяч

Володимир МУЛЯВА,
генерал-майор Збройних сил України

Микола ПЛАВ'ЮК,
політичний та громадський діяч (Канада, Україна)

Анатолій ПОГРІБНИЙ,
Перший заступник міністра освіти України,
доктор філологічних наук, професор

Микола РУДЕНКО,
письменник

Володимир ЧЕРНЯК,
доктор економічних наук, професор

Валерій ЧМИР,
доктор медичних наук, письменник

Олександр ШМОРГУН,
кандидат філософських наук

Ψ

Редакція:

Алла ШИМЧЕНКО (відповідальний секретар)

Леся ГУЦАЛО

Валерій ЛОГВИНЕНКО

Сергій МАРЧЕНКО

М.С.ГРУШЕВСЬКИЙ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕЇ

Володимир Мусієнко
Тетяна Бєвз

*Володимир МУСІЄНКО —
доктор історичних наук,
професор кафедри новітньої
історії України Київського
університету ім.Тараса
Шевченка.*

*Тетяна БЕВЗ —
аспірантка кафедри новітньої
історії України Київського
університету ім.Тараса
Шевченка.*

В умовах розбудови Української незалежної держави на сучасному етапі цілком закономірним є звернення до теорії і практики минулого і, зокрема, до спадщини всесвітньовідомого українського історика, теоретика і державного діяча М.Грушевського. Його твори з проблем державності містять чимало цінних ідей, які не втратили своєї актуальності і сьогодні. До їх вивчення зверталися і звертаються представники різних галузей знань, прагнучи з'ясувати погляди вченого і політика з корінних питань українських національно-визвольних змагань.

Звернення до спадщини М.Грушевського з проблем державотворення — не просто нове прочитання його творів — це справжнє відкриття їх для України. Бо ті окремі сторінки його праць, що були в загальних рисах відомі раніше, за доби тоталітарної заборони М.Грушевського як «буржуазного націоналіста» не давали можливості системно вивчити всю спадщину М.Грушевського з проблем державного будівництва, послідовно розглянути етапи формування української державної ідеї вченого.

Вивчення праць М.Грушевського з питань української державної ідеї, як і взагалі його величезної спадщини, тільки розпочинається, тож висловлюються неоднозначні, суперечливі, а нерідко діаметрально протилежні оцінки його поглядів на концепцію державотворення. (Це стосується як літератури минулих десятиліть,

так і сучасної.) І таке явище не є випадковим. Постать М.Грушевського як вченого-мислителя, так і як громадсько-політичного та державного діяча була неординарною. Він міг мислити глобально і всеохоплююче, вдаючись до глибокого аналізу конкретних проблем з врахуванням тих історичних ситуацій, в яких ці проблеми виникали і розвивалися.

Висловлена думка не спричиняється до ідеалізації М.Грушевського і одночасно не є натяком на однотайність у сприйнятті його ідеї української державності. Вона лише спонукає до всебічного вивчення його спадщини на методологічній основі історизму і об'єктивності. Саме такий підхід, на відміну від пануючої в недалекому минулому марксистської методології, дозволить об'єктивно розглянути суть державної концепції М.Грушевського та основні етапи формування української державної ідеї, вияснити передумови та соціально-політичне підґрунтя, які підвели вченого до усвідомлення необхідності її розробки. Це важливо для з'ясування, як М.Грушевський в якісно нових політичних умовах в Україні 1917 року втілював цю ідею в життя.

Щодо витоків зацікавленості М.Грушевського ідеєю української державності, то їх варто віднести до львівської доби діяльності вченого. Саме так розпочиналася його громадсько-політична діяльність на посаді голови Товариства ім.Тараса Шевченка у Львові. Тоді, 30 вересня 1894 р., молодий про-

фесор М. Грушевський у вступній лекції виголосив основоположну тезу своєї державницької концепції: ідеалом українського народу є рівноправність і автономія¹.

Ця теза не з'явилася раптово. Вона формувалася одночасно з інтелектуальним зростанням молодого М. Грушевського. Сформульована тоді ідея української державности стала справою його життя як в теорії, так і в практичній діяльності.

У ранньому періоді своєї діяльності М. Грушевський підтримує основні принципи політичної програми Кирило-Мефодіївського товариства, яка передбачала створення слов'янської федерації — вільного союзу рівноправних демократичних слов'янських республік. Дещо пізніше у праці «Освобождение России и украинский вопрос» він зазначав, що саме з програмних засад Кирило-Мефодіївського товариства бере початок український федералізм: «Украина должна явиться самостоятельным членом федерации, составленной из самоуправляющихся национальных тел/ «так, чтобы каждый народ составлял особенную речь посполитую», объединенных федеративным правительством — «общим славянским собором из представителей всех племен...»². Ідея федерації проходить червоною ниткою через усю працю, під цим кутом зору М. Грушевський розглядає й інші питання.

Ідейні витоки формування державницької концепції М. Грушевського нерозривно пов'язані з іменами видатних українських мислителів

«Він був поstattю надто великою, щоб його збагнути одразу».

М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Антоновича, І. Франка та ін. Спільним для їхніх політичних поглядів у галузі державного будівництва була ідея народоправства і федералізму з відповідними відмінностями. М. Грушевський творчо сприйняв політичну програму кирило-мефодіївців, відкинувши її слав'янофільство, аналогічно він поставився і до інших концептуальних конструкцій. Враховуючи, що в кінці ХІХ ст. федералізм був для України якоюсь універсальною ідеєю, М. Грушевський науково виважено підійшов до їхнього аналізу. В основному поділяючи погляди свого вчителя В. Антоновича, який був «ширим прихильником ідеї народоправства, автономізму і федералізму»³, він разом з тим не вважав правильною ідею обласної автономії М. Драгоманова, яка підмняла принцип автономії національних територій⁴.

Під впливом пануючої на той час концепції автономізму і федералізму в основних обрисах формувалася власна ідея української державности М. Грушевського. Виразнішого контуру вона набула на початку ХХ ст. в умовах визрівання загальнонаціональної кризи у Росії і піднесення національно-визвольного руху народів її

колоніальних окраїн. Перебуваючи у західній частині України, де активність цього руху буда відчутнішою, М. Грушевський мав можливість предметно вивчати соціально-політичні аспекти проявів боротьби за ідею української державности.

На час першої російської революції автономно-федералістська концепція М. Грушевського набрала чіткої форми і наповнилася конкретним змістом. Національне прагнення українського народу він сформулював у такій тезі: «Верные заветам украинского освободительного движения, выдвинувшего федеративный принцип, как основание будущего устройства отношений политических и национальных, и неизменно проводившего его, начиная с т.н. кирило-мефодиевского братства, мы признаем федеративные формы наиболее совершенным способом государственного союза с интересами свободного и неестественного развития национальной жизни...»⁵.

М. Грушевський не обмежується загальною формою, а вдається до конкретного роз'яснення взаємовідносин центру і місцевих органів влади: «Представив центральным органам нормирование общих оснований государственного и общественного строя, распоряжения средствами, необходимыми для содержания органов центрального и общеимперского провинциального управления, а также и в тех отраслях, которые в интересах государственного союза и лучшей организации останутся в ведении общеимперских министерств, равно как и управление в этих сферах, —

1. *Записки наукового товариства у Львові. — Львів, 1894. — Т.4. — С.140-150.*

2. *Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. — СПб., 1907. — С.47.*

3. *Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. — К., — 1909. — С.9-10.*

4. *Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. — С.52.*

5. *Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. — С.88.*

общеимперская конституция должна оставить органам местного широкою область устройства и нормирования местных отношений с правом законодательной и всякой иной инициативы по отношению к органам центральным...»⁶.

Чітко сформульована теза автономно-федералістського устрою містить ряд термінів, як-то: «загально-імперське управління» чи «загально-імперські міністерства». Яку ж Федерацію мав на увазі М. Грушевський? На яких засадах вона повинна будуватися? Наскільки ці питання були актуальні тоді, настільки і сьогодні вони привертють пильну увагу як окремих політичних діячів, так і широкої громадськості. Роз'яснюючи їх, М. Грушевський підкреслював, що «национальный вопрос должен решаться не на основании археографических источников, принципов давности или искусственно созданных условий преобладания, а на реальных фактах настоящего и в духе истинного демократизма (підкреслено нами — В. М.), в интересах народных масс, населяющих области и территории. И не только в интересах их большинства, но и меньшинства, которое должно быть охранено от централизма как от провинциального, так точно и общегосударственного»⁷. При цьому необхідно наголосити, що він бачив федерацію виключно демократичною у широкому розумінні, у якій всі суб'єкти були б рівними.

Основоположні принципи державницької концепції, що становлять серцевину української державної ідеї, були сформульовані М. Грушевським уже на початку ХХ ст. Гранично ясно вони викладені вченим у такому контексті: «Нужно немедленно всту-

пить на путь создания таких условий, которые дали бы возможность нестесняемого существования и развития национальным и областным составным частям государства, которые превратили бы камеры предварительного заключения в свободные квартиры, в которых члены государственного союза чувствовали бы себя полноправными и свободными жильцами, а не подневольными узниками. Путь к этому один — широкое проведение принципа национально-территориальной и областной автономии и обеспечение национальных прав всех народностей на их территории и вне их. И в проведении этих принципов залог сохранения единства России»⁸.

Варто відзначити, що одночасно з формуванням ідеї української державності М. Грушевського виникла і отримала своє обґрунтування принципово інша ідея — самостійної України М. Міхновського. Корінна відмінність його концепції полягала в тому, що в ній не визнавалася федерація як форма державного устрою, а виключно незалежність України як самостійної держави. Вразливим місцем концепції М. Міхновського було те, що в ній не враховувалися соціально-політичні фактори, які сприяли б становленню самостійної державності. Головним серед них був фактор рівня національної свідомості широких народних мас, їх готовність боротися за державну незалежність. Ідеологом самостійницької концепції була допущена і суттєва помилка. Лозунг «Україна для українців» відштовхнув від підтримки цієї концепції широкий загал інородців, що проживали на території України. Щоп-

равда, прихильники ідеї самостійної України з початком першої світової війни, за ініціативою Д. Донцова та В. Дорошенка 4 серпня 1914 р. заснували Союз Визволення України (СВУ) — як безпартійну політичну репрезентацію Центральної та Східної України. СВУ розгорнув пропаганду ідеї самостійності України. Вона велася серед населення, військовополонених. Ця пропаганда давала певні результати, як-то створення організації Українських Січових Стрільців. Але реального значення, широкого охоплення населення, як на це розраховували його організатори, діяльність СВУ не мала.

Навпаки, ідея української державності М. Грушевського давала ясні сходи. Вона знаходила численних прибічників як у Західній Україні, так і в Наддніпрянській. Цю ідею обстоювали українська фракція у Державній Думі та Товариство Українських Поступовців (ТУП), яке об'єднало в 1908 р. усі українські політичні партії.

Після лютневої революції 1917 р. в Росії ідея української державності М. Грушевського набуває завершеної форми і поєднується з практикою державотворення. Зрозуміло, що М. Грушевський — теоретик концепції української державності, очоливши Центральну Раду, уже як політик, намагається переглянути і удосконалити складові частини цієї концепції стосовно нових соціально-політичних умов, які постійно змінювалися. У зв'язку з цим постає питання: чи зазнавали змін погляди М. Грушевського на цю пробле-

6. Там же. — С. 91.

7. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. — С. 87.

8. Там же. — С. 66-67.

му протягом 1917-го — поч.1918 років, коли він очолював Центральну Раду? Саме з цього моменту і висловлюються надто суперечливі оцінки. Одні доводять висновку, що М.Грушевський назавжди залишився автономістом-федералістом⁹, інші — що він став на позиції самостійності під тиском обставин¹⁰.

Тож чи відбулася еволюція в поглядах М.Грушевського в 1917-1918 роках? Відповідь на це запитання міститься в його статтях, промовах, державотворчих актах Центральної Ради, які розроблялися за безпосередньою участю М.Грушевського.

З попереднього викладу відомо, що до 1917 р. він неподільно стояв на позиціях автономізму-федералізму, негативно ставився до програми СВУ. І навіть протягом майже всього 1917 р. в умовах буремних революційних подій в Україні М.Грушевський вчений активно розвиває ідеї автономізму-федералізму у ряді своїх праць, і перш за все в праці «Якої ми хочемо автономії і федерації». Науково обгрунтовуючи ідею автономії, він бачить її «...в справжнім значенні сього слова... широку політичну автономію, що більш-менш наближається до державної самостійності»¹¹.

Одночасно Грушевський-політик, державний діяч завзято і послідовно бореться за її практичне здійснення. Ця ідея знайшла втілення в універсалах Центральної Ради та інших законодавчих актах, у переговорах з

Тимчасовим урядом та його «Тимчасовій інструкції Генеральному Секретарятові Временного правительства на Україні».

Проте, враховуючи навіть застереження М.Грушевського про автономію, що наближається до державної самостійності, суттєвого повороту від федерації з Росією до незалежності в його поглядах не відбулося аж до кінця 1917 — поч.1918 рр. Причин тому багато, але, як пізніше він сам скаже, головна полягала у віковому пригніченні: «Се духовне холопство, холуйство раба, котрого так довго били по лиці, що не тільки забили в ньому всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегіристом»¹².

Погляди М.Грушевського від автономії-федерації з Росією до незалежної Української держави еволюціонували під час вироблення та проголошення Четвертого Універсалу Центральної Ради. Він проголосив: «Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу»¹³. Причетність М.Грушевського як голови Центральної Ради до Четвертого універсалу не викликає сумніву. А звідси й еволюція в його поглядах на державність України як **самостійну суверенну державу**.

Що ж викликає сумніви у дослідників щодо еволюції поглядів М.Грушевського стосовно цієї проблеми? Акценту-

ючи на тому, що він, проголосивши універсал, залишився на автономно-федералістських позиціях, автори посилаються на його статтю «Українська самостійність й її історична необхідність», опубліковану на початку 1918 р. у збірнику «На порозі нової України». При цьому, як правило, використовується така теза: «Не розриваючи з федералістичною традицією як провідною ідеєю нашого національно-політичного життя, ми мусимо твердо сказати, що тепер наше гасло — самостійність незалежність»¹⁴.

Не має потреби наголошувати ще раз на тому, що ця теза була домінуючою у формуванні української державної ідеї М.Грушевського. Разом з тим, варто підкреслити, що саме в цей час відбулася еволюція в його поглядах під впливом як національно-визвольного руху, так і опозиційних сил за самостійність України, а також тієї антиукраїнської політики, що переросла в збройну боротьбу, яку проводив більшовицький уряд Росії. Саме на основі цих факторів, «...які з повною очевидністю вивісяють, що проголошення повної самостійності Української Республіки було необхідною вимогою даного моменту, історичною необхідністю, через котру мусить пройти Україна і зробити з неї всі виводи»¹⁵, робить висновок М.Грушевський.

Щодо автономно-федералістичної ідеї як Грушевського-теоретика, так і Гру-

9. Копиленко О.Л. «Українська ідея» М.Грушевського: історія і сучасність. — К., 1991.

10. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. — Торонто, 1970.

11. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? — К., 1991. — С. 121.

12. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? — К., 1991. — С. 139.

13. Винниченко В. Відродження нації. — Ч.2. — Київ — Відень, 1920. — С.246-247.

14. Грушевський М. На порозі нової України. — К., 1991. — с.76.

15. Там же. — С.75.

шевського-політика, то, як уже зазначалося, її здійснення мало йти через утворення незалежних, вільних демократичних держав, які добровільно утворять федерацію не лише у межах Росії, а в ідеалі прийдуть до європейської федерації¹⁶.

Еволюція поглядів М.Грушевського була закономірною під впливом подій по-

точного моменту. І як вчений, і як політичний діяч, враховуючи реалії життя, він не міг залишатися при цьому на консервативних позиціях. Навпаки, розвиваючи свою ідею української державності, він робив висновки і узагальнення на основі конкретних фактів. Базуючись на них, він не тільки вносив принципові корективи до своєї дер-

жавотворчої концепції, а й намагався заглянути в майбутнє.

Практика сьогодення в розбудові Української держави засвідчує передбачення М.Грушевського, що **тільки незалежність відкриває перспективи до тих чи інших взаємин між вільними народами на основі повної рівноправності.**

16. Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде. — К., 1917. — с. 15.

Щиро дякуємо за пожертву на видання «Розбудови держави» шановним добродіям з Австралії:

п. П.Василько	200	австралійських доларів
п. Ж. і С.Книш	120	——"——
п. Ю.Дехніч	110	——"——
П. І та О.Фітяк	80	——"——
п. О.Радкевич	30	——"——
п. Л.Пінкевич	30	——"——
п. Д.Байгерич	10	——"——
п. І.Шорш	10	——"——

